

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

3-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
SPECIAL ISSUE-3

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
№SI-3 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2024-SI-3>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Сабирова Умида Фархадовна
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD:

22.00.01–Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмурадов Мансур Бобомурадович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Шайылдаева Асель Кокоевна
кандидат социологических наук (Кыргызстан)

Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)
Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)

22.00.02–Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдугани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджаньян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)

22.00.03–Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

www.tadqiqot.uz решают задачи, предусмотренные Стратегией Узбекистана 2030, направленные на развитие науки за счет внедрения достижений научных исследований ученых и служащих их признанию в международном научном сообществе. Так, каждой статье, опубликованной в журнале, присваивается номер DOI (Crossref). Журналы включены в международные индексные базы данных. Входит в список журналов ВАК Узбекистана.

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Пармонов Фарход Ярашевич
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Толипов Файзулла Саидович
кандидат исторических наук, доцент (Узбекистан)
Алимухамедова Нодира Ядгаровна
доктор философии по философским наукам (Узбекистан)

Камалова Хатира Сабыровна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Тагиева Гулсум Гафуровна
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Ахмедова Феруза Медетовна
доктор философии по социологическим наукам (PhD)
(Узбекистан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Аликариёва Аълохон Нуриддиновна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Зайтов Элёр Холмаматович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Қозоқов Собиржон Зокиржонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)

Мирзахмедов Хуршид Абдирашидович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Қаюмов Қахрамон Нозимжонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Рахимбаева Дилбархон Абдулхамитовна
кандидат философских наук, доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Махкамов Қодиржон Одилжонович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Доспанова Дилара Уракбаевна
кандидат филологических наук, доцент (Узбекистан)

Каримов Бобир Шаропович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Якубов Ильдар Харрасович
кандидат политических наук, доцент (Узбекистан)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Sodiqova Shohida RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING KEKSALAR UCHUN IMKONIYATLARI VA XAVFLARI.....	9
2. Karimov Bobir FASILITATIV LIDERLIK – BOSHQARUVDA DEMOKRATIK JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA.....	18
3. Алексеева Виктория ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ МОЛОДЕЖЬЮ СОЦИАЛЬНЫХ ЛИФТОВ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ.....	26
4. Якубов Ильдар СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....	38
5. Ахмедов Нодир ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ ФЕЙКОВЫХ НОВОСТЕЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ БОРЬБЫ.....	45
6. Abduraxmonova Manzuraxon, Sultonova Nazokatxon KVADROBERLAR SUBMADANIYATI – DEVIANT XULQ-ATVOR SIFATIDA.....	53
7. Alikariyeva A’loxon TA’LIM SIFATI MENEJMENTI TIZIMINI JORIY ETISH MUAMMOLARI.....	59
8. Berdimuratova Alima, Kamalova Khatira, Baymurzaev Azamat GLOBALLASIW DÁWIRINDE QARAQALPAQSTANLÍ JASLARDIŃ QÁDIRIYATLARĜA BAĜDARLANGANLÍĜI MÁSELELERI.....	67
9. Mirzaxmedov Xurshid SOTSIAL TRANSFORMATSIYA: YOSHLAR.....	81
10. Zaretdinova Nesibeli, Hakimniyazova Mavluda MEHNAT MIGRATSIYASINING DEMOGRAFIYAGA TA’SIRI.....	89
11. Mo‘minov Zokirjon IJTIMOIY MOBILLIK TURLARI: VERTIKAL VA GORIZONTAL IJTIMOiy MOBILLIK HAQIDA TUSHUNCHA.....	96
12. Узакова Зарина ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ.....	103
13. Alimuxamedova Nodira «MILLAT» HODISASINI TUSHUNISHDA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR.....	110
14. Radjabova Aziza GLOBAL GEOSIYOSIY VA GEOIQTISODIY O‘ZGARISHLAR VA ULARNING MINTAQAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH, NIZOLARNING OLDINI OLISHGA TA’SIRI.....	117

15. Dulanbayeva Oygul ZAMONAVIY JAMIYAT SHAROITIDA DIN VA IQTISODIY INSTITUTLARNING O'ZARO ALOQADORLIGI.....	123
16. Bekmurodov Xusan “MAHALLA YETTILIGI” – JAMIYATDA IJTIMOIIY MUNOSABATLARNI TAKOMILLASHTIRISHNING YANGI MEXANIZMI SIFATIDA (SOTSIOLOGIK TAHLIL).....	129
17. Samadov Shohzod FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING IJTIMOIIY TRANSFORMATSIYASIGA DOIR QARASHLAR (SOTSIOLOGIK TAHLIL ASOSIDA).....	135
18. Мирзаева Шахноза НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН: ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	142
19. Mirjavxarova Farida TRANSFORMATSION JAMIYATDA HARBIYLIK KASBI: ORIENTATSIYA VA DEFORMATSIYA (KASBIY BUZILISH) SABABLARI, OMILLARI VA UNING NAMOYON BO'LISHI.....	148
20. Xaytboev Boburjon INSON, FAN VA TEXNIKA TUSHUNCHALARI – FALSAFIY TADQIQOD OBYEKTI SIFATIDA.....	155
21. Xo'jamqulov Adham YANGI O'ZBEKISTONNING YOSHLARGA DOIR SIYOSATI: YOSHLAR IJTIMOIIY KAPITALINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA.....	162
22. Qobilov Uchqun DAVLAT BOSHQARUVINI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA DAVLAT XIZMATCHILARINING KASBIY KOMILLIGINI SHAKLLANTIRISH.....	169
23. A'zamova Kumush INSON QADRINI YUKSALTIRISHDA IJTIMOIIY DAVLAT MEXANIZMLARINING REGULYATIV FUNKSIYASINI RIVOJLANTIRISH.....	176
24. Tajieva Dilnoz YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI VA MAVQEI: SOTSIOLOGIK TAHLIL.....	183
25. Xaydarova Javohira RAHBAR AYOLLARNING BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI.....	189
26. Каюмова Райхона МАХАЛЛЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	198

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Mo'minov Zokirjon,

Namangan davlat universiteti huzuridagi

TTRPMXQT va MO markazi direktori

Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

e-mail: zokir_odiliy@mail.ru

ИЖТИМОЙ МОБИЛЛИК ТУРЛАРИ: ВЕРТИКАЛ ВА ГОРИЗОНТАЛ ИЖТИМОЙ МОБИЛЛИК HAQIDA TUSHUNCHA

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14564784>

ANNOTATSIYA

Ijtimoiy mobillik sotsiologiyaning muhim masalasidir. "Ijtimoiy mobillik" tushunchasi tarixan yangi tushunchadir va paydo bo'lganiga bir asrdan kamroq vaqt o'tgan bo'lsa-da, sotsiologiya fani tomonidan o'rganib chiqilgan barcha masalalar orasida alohida o'rin tutadi. Ijtimoiy mobillik – ijtimoiy guruh, guruh tuzilishi va insonning kasbiy mobilligi toifasini anglatadi. Ijtimoiy mobillik deganda bir xil ijtimoiy shakl doirasidagi ijtimoiy guruh va qatlamlar tarkibining miqdoriy o'zgarish jarayoni, shuningdek, insoniyatning ishlab chiqarish strukturasi o'zgarishlarni namoyon bo'lishi tushuniladi. Xususan, bu odamlarning to'rtta sinfining harakati va o'zgarishi, odamlarning kasbiy pozitsiyalari, ya'ni bir sinfdan ikkinchisiga o'tish, mobillik va bir professional pozitsiyadan ikkinchisiga o'tish, bir professional sohadan boshqasiga o'tish bilan namoyon bo'ladi. Biz usbu maqolada ijtimoiy mobillik turlari: vertikal va gorizonttal ijtimoiy mobillik haqidagi tushunchani keng yoritish ustidagi tadqiqotlarimiz to'g'risida so'z yuritamiz.

Kalit so'zlar: ijtimoiy, shaxs, rahbar, jamiyat, mobillik, vertikal, gorizonttal, omil, maqom, mavqe, qatlam, oqim.

Муминов Зокиржон,

Директор Центра ПиПКРПССО

при Наманганского государственного университета

доктор философии (PhD) по социологии, доцент

e-mail: zokir_odiliy@mail.ru

ВИДЫ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ: ПОНЯТИЕ О ВЕРТИКАЛЬНОЙ И ГОРИЗОНТАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ

АННОТАЦИЯ

Социальная мобильность является важным вопросом социологии. Понятие социальной мобильности является исторически новым понятием и, хотя с момента его появления прошло менее века, занимает особое место среди всех вопросов, изучаемых социологической наукой. Социальная мобильность обозначает категорию социальной группы, групповой структуры и профессиональной мобильности человека. Под социальной мобильностью подразумевается процесс количественного изменения состава социальных групп и слоев в рамках одной и той

же социальной формы, а также проявление собственных взглядов на производственную структуру человечества. В частности, это проявляется в перемещении и изменении четырех классов людей, профессиональных позиций людей, то есть в переходе из одного класса в другой, в мобильности и переходе с одной профессиональной позиции на другую, из одной профессиональной сферы в другую. В этой статье мы поговорим о наших исследованиях, посвященных широкому освещению концепции типов социальной мобильности: вертикальной и горизонтальной социальной мобильности.

Ключевые слова: социальный, человек, лидер, общество, мобильность, вертикаль, горизонталь, фактор, статус, положение, слой, поток.

Muminov Zokirjon,

Director of the Center for R and ATMTSES
at Namangan State University

Doctor of Philosophy (PhD) in sociology, docent
e-mail: zokir_odiliy@mail.ru

TYPES OF SOCIAL MOBILITY: THE CONCEPT OF VERTICAL AND HORIZONTAL SOCIAL MOBILITY

ABSTRACT

Social mobility is an important issue in sociology. The concept of social mobility is a historically new concept and, although less than a century has passed since its appearance, it occupies a special place among all issues studied by sociological science. Social mobility refers to the category of social group, group structure and professional mobility of a person. Social mobility refers to the process of quantitative changes in the composition of social groups and strata within the same social form, as well as the manifestation of one's own views on the production structure of humanity. In particular, this is manifested in the movement and change of four classes of people, professional positions of people, that is, in the transition from one class to another, in mobility and the transition from one professional position to another, from one professional sphere to another. In this article we will talk about our research on broad coverage of the concept of types of social mobility: vertical and horizontal social mobility.

Key words: social, person, leader, society, mobility, vertical, horizontal, factor, status, position, layer, flow.

KIRISH

Ijtimoiy mobillik tushunchasi boshqa sotsiologik atama – ijtimoiy stratifikatsiya (tabaqalanish) bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy stratifikatsiyani tahlil qilish statistik nuqtai nazardan ijtimoiy guruhlarning differentsiatsiyasi [1], mazmuni, shakli, tuzilishini sifatli tahlil qilishdir. Ijtimoiy mobillikni tahlili jarayon rivojlanishida amalga oshiriladi: miqdoriy ma'lumotlarni hisobga olgan holda ijtimoiy tuzilishning har bir darajasining o'zaro ta'siri, o'sish mexanizmlari, vaqt va makon, yo'nalishi va farqlash tezligi tahlil qilinadi. Ijtimoiy tabaqalanish tajribasi va ijtimoiy mobillik tadqiqotlari o'zaro bog'liq va bir-birini doimo to'ldirib turadi.

Hozirgida ijtimoiy mobillik ob'ekti bo'lgan tadqiqotlar asosan miqdoriy bo'lib, statistik tahlil usullarini qo'llash masala yechimini murakkablashtirdi. Mobillikni tadqiq qilishda ikkita an'anaga amal qilinadi:

-birinchisi bir xil guruh tuzilishi doirasida mobillikni o'rganish;

-ikkinchisi ijtimoiy ierarxiyaning o'zgarishi, ya'ni iqtisodiy yoki ijtimoiy maqom.

Zamonaviy ijtimoiy mobillikni o'rganishda bu ikki farq unchalik aniq emas va ijtimoiy munosabatlardagi o'zgarishlar odatda alohida kasblardagi o'zgarishlar bilan o'zaro o'rin almashadi.

ASOSIY QISM

Individual shaxsning ijtimoiy mavqeining boshlang'ich nuqtasi shaxsning boshlang'ich pozitsiyasi sifatida belgilansa va yakuniy nuqta shaxsning hozirgi mavqei sifatida aniqlansa, unda

ushbu tadqiqotning asosiy masalasi hozirgi ijtimoiy mavqeiga faktor(manba)larning [2] ta'siri natijasidir. Olingan manbalarning ta'sir darajasi ijtimoiy tuzilmaning ochiqlik darajasini namoyon etadi hamda bu tadqiqotlarni avlodlararo mobillik tadqiqotlari deb atash ham mumkin.

Shaxsiy ijtimoiy mavqeining boshlang'ich nuqtasi uning ijtimoiy kelib chiqishi, yakuniy nuqtasi esa shaxsning hozirgi mavqei sifatida belgilansa, bu tadqiqot otaning ijtimoiy mavqei va bolaning ijtimoiy mavqei o'rtasidagi munosabatlarga bog'liq bo'ladi [3]. Ushbu turdagi tadqiqotlar avlodlararo mobillik deb atalib, bu jamiyatning mobillik darajasini aks ettiradi. Mobillik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ijtimoiy tuzilma shunchalik ochiq bo'ladi va mobillik darajasi qanchalik past bo'lsa, ijtimoiy tuzilma shu darajada berk bo'ladi. Biroq, hech bir jamiyat hech qachon mutlaqo ochiq yoki mutlaqo yopiq bo'lmaydi.

Ijtimoiy mobillik tajribalarining bosqichma-bosqich rivojlanishi bilan tadqiqotchilar turli mamlakatlarda ijtimoiy mobillik modellari va tendentsiyalarini umumiy kontseptual asos bilan solishtirishga urinib, o'zaro birlikda muammolarni o'rgana boshladilar. Ijtimoiy mobillik muammolarini taqqoslashning asosiy muammosi-bu turli mamlakatlardagi ijtimoiy mobillik modellari bir xilmi yoki farqlimi degan savolga javob topishdir. Statistik usullarning rivojlanishi tufayli qiyosiy ijtimoiy mobillikni o'rganish qisqarib bordi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ijtimoiy mobillik sohasidagi turli tadqiqotlarning asosiy masalalari 1-jadvalda keltirdik.

1-jadval.

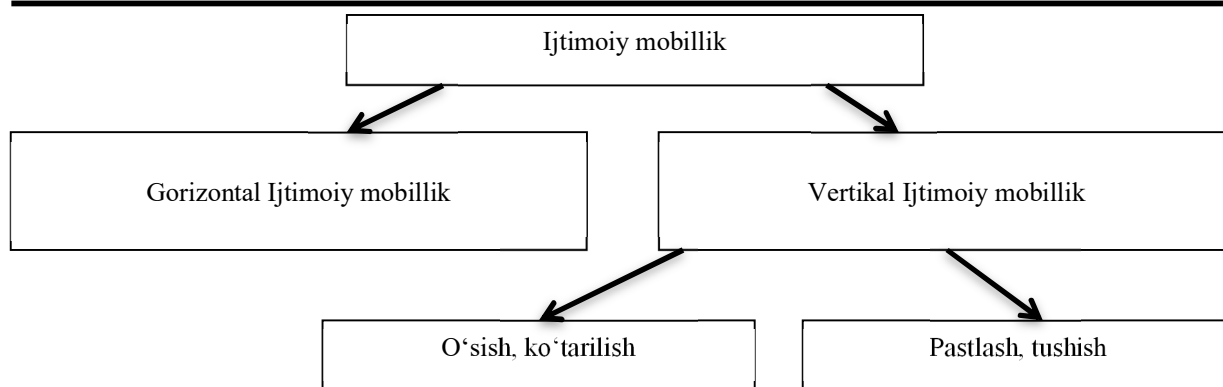
Ijtimoiy mobillikning asosiy muammolari [4]

Mobillik turlari	Tadqiqotning asosiy muammosi
Avlod ichidagi mobillik	Omil(faktor)lar shaxsiy ijtimoiy mavqega ega bo'lishga, belgilangan omillar va olingan omillar o'rtasidagi bog'liqlikka ta'sir qiladi.
Avlodlararo mobillik	Otaning ijtimoiy mavqei ta'sir effekti, ijtimoiy tuzilmaning ochiqlik darajasini belgilaydi.
Qiyosiy ijtimoiy mobillik	Sanoat ishlab chiqarishining ustunligi bilan rivojlanishning ijtimoiy mobillik modellariga ta'siri, siyosiy tuzimlar va ijtimoiy mobillik munosabatlarida o'zaro bog'liqlikni namoyon etadi.

Ijtimoiy mobillik-bu jamiyat a'zolari bir ijtimoiy maqomdan ikkinchisiga o'tadigan hodisa. Masalan, jamiyatning ijtimoiy qatlamlari tarkibida o'tish yo'nalishi shaxs past ijtimoiy maqomdan yuqori ijtimoiy maqomga o'tganda yuqoriga ko'tarilishi mumkin, ammo shu bilan birga teskarisi bo'lishi ham mumkin, ya'ni – yuqori ijtimoiy maqomdan pastroqqa. Jamiyatning ayrim a'zolari bir kasbdan ikkinchi kasbga o'tadi, lekin ularning daromadi, obro'si va ijtimoiy mavqei mohiyatan o'zgarmaydi (masalan, universitet o'qituvchisi ilmiy xodim sifatida ilmiy bo'limga o'tkaziladi). Shu munosabat bilan biz ijtimoiy oqimning yo'nalishi bilan belgilanadigan turli xil mobillik turlari mavjud degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ularning barchasi quyidagi rasmda keltirilgan [5] (1-chizma).

Rasmda ijtimoiy mobillikning ikki turi ko'rsatilgan bo'lib, ular-gorizontaal va vertikal turga ajraladi. Vertikal ijtimoiy mobillik-bu shaxsning ijtimoiy mavqeining o'zgarishi, uning mavqeini oshishi yoki pasayishi bilan birga hosil bo'ladi. Shaxsning maqomi yuqoriga yoki pastga, vertikal mobillik ikkita kichik turni o'z ichiga oladi. Kishining yuqori sinf mavqeiga o'tishi ko'tarilgan ijtimoiy mobillik deb ataladi. Misol uchun yosh ayol oz maoshli kotiba lavozimida ish boshlagan va keyin uning iqtidoriga tashkilot rahbari lavozimini erishgan holatni ko'rish mumkin. Biror kishining yuqori darajadan past ijtimoiy maqomga o'tishi - bu ijtimoiy mobillikning pasayishi. Masalan, keyinchalik oddiy xodim bo'lishga majbur bo'lgan yirik korxonada direktorining bankrot bolishi.

Bandlik tizimi jamiyat a'zolari uchun ma'lum bir ijtimoiy kasbiy maqomga ega bo'lish uchun lozim bo'lgan shartlar, usullar va tartiblarni belgilab beradi. Ijtimoiy mobillikning ma'lum bir modelida jamiyat a'zosi yetarli ijtimoiy mavqega ega bo'lishi mumkinmi degan savol tug'uladi. Bunda uning mavqei jamiyat tomonidan taqdim etilgan bandlik imkoniyatlari va jamiyat a'zolarining shaxsiy fazilatlariga bog'liq bo'ladi.

1-chizma. Ijtimoiy mobillik turlari tasnifi

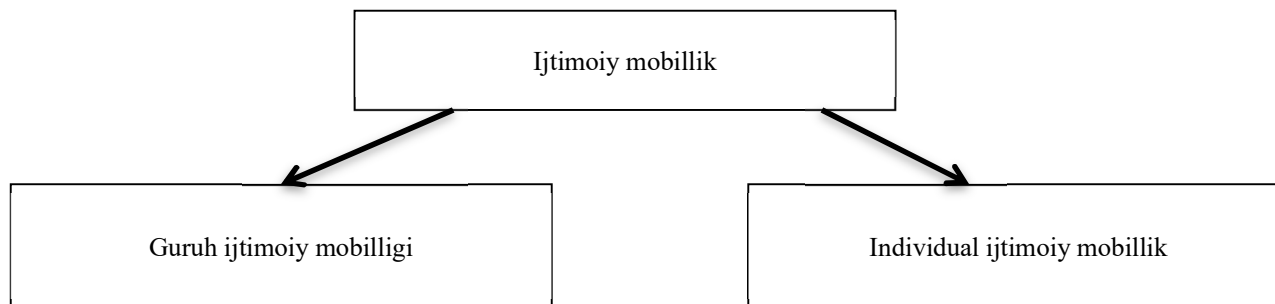
Pastga siljish (vertikal ijtimoiy mobillik) jamiyat a'zolarining ijtimoiy mavqeining pasayishini anglatadi, ammo bu harakat hali ham bugungi kunda ham mavjuddir. Birinchidan, jamiyat a'zolarining ijtimoiy mavqeining pasayishi ijtimoiy sabablarga bog'liq bo'lib, ular orasidan hududlardagi ishsizlikni ajratib ko'rsatish mumkin. Ikkinchidan, ijtimoiy maqomning pasayishi normal kasbiy maqomning bekor qilinishi (pensiya va boshqalar) tufayli yuzaga keladi. Jamiyat a'zolarining ijtimoiy mavqeining pasayishi, shuningdek, ma'muriy yoki sud jazosi kabi jamiyat a'zosiga nisbatan jazo choralari sababli vujudga keladi.

Ijtimoiy mobillikning yana bir turi gorizontal mobillikdir. Ushbu turdagi mobillik - shaxsning ijtimoiy mavqeining o'zgarishi tushunilib, vertikal mobillikda bo'lgani kabi uning maqomining oshishi yoki pasayishiga olib kelmaydi. Misol uchun, gorizontal ijtimoiy mobillik, shaxs o'z kasbini mavqei darajasi bilan bir xil darajadagi kasbga o'zgartirganda kuzatish mumkin bo'ladi.

Gorizontal mobillik-bu bir xil darajadagi ijtimoiy mavqega ega bo'lgan jamiyat a'zolari oqimidir. U vertikal oqimdan tubdan farq qilib, ijtimoiy maqomning ierarxik tuzilishi bilan bog'liqmas. Gorizontal ijtimoiy mobillik shaxslarning ijtimoiy mavqeiga ma'lum darajada ta'sir qilib, u ijtimoiy tuzilishdagi o'zgarishlarga yetarli ta'sir etadi.

Gorizontal mobillikka ta'sir etuvchi eng muhim ijtimoiy omil bu ishlab chiqarishning rivojlanishi natijasida kasbiy tuzilmaning o'zgarishidir. Gorizontal mobillikning bir turi geografik mobillik hisoblanadi. Bu shaxs yoki guruhning holatini o'zgarishni emas, balki avvalgi maqomini saqlab qolgan holda bir joydan ikkinchi joyga o'tishidir. Bunga xalqaro va mintaqalararo turizm, shahardan qishloqqa va orqaga ko'chish, bir korxonadan ikkinchisiga o'tish misol bo'la oladi.

Agar joy o'zgarishiga holat o'zgarishi qo'shilsa, unda geografik mobillik o'z- o'zidan migratsiyaga aylanadi. Agar qishloq aholisi shaharga qarindoshlarini ziyorat qilish uchun kelsa, bu geografik mobillikdir. Agar u shaharga doimiy yashash uchun ko'chib kelsa va bu erda ishlsa, demak bu migratsiyadir hamda u o'z navbatida kasbini o'zgartirgan bo'ladi. Ijtimoiy mobillik ob'ekti kim ekanligiga qarab ijtimoiy mobillikning bo'linishi vujudga keladi, ya'ni individual shaxs yoki odamlar guruhlariga bo'linadi [6]. Shu munosabat bilan 2-chizmada keltirilgan ijtimoiy mobillikning quyidagi turlari ajratish mumkin.

2-chizma. Ijtimoiy mobillik turlarini mobillik obyekti bo'yicha tasniflash

Shunday qilib, ijtimoiy mobillik ikki turga bo'linadi – guruh va individual. Individual ijtimoiy mobillik shaxslarning bir jamoadan boshqasiga o'tishi bilan bog'liqdir. Individual ijtimoiy mobillik kanallari armiya, masjid, maktab, siyosiy va professional tashkilotlar, qadriyatlarni ishlab chiqaradigan va tarqatadigan institutlar, oila va nikohdan iborat. Ijtimoiy mobillik namunasi sifatida shuni ta'kidlash lozimki, Boburning Hindistonni egallashi tan olingan yuqori mavqega ega bo'lmagan Boburiylarning yuksalishiga olib keldi. Braxmanlar uzoq va qattiq kurash natijasida eng yuqori avlodga aylandilar. Qadimgi Yunonistonda Konstitutsiya qabul qilingandan so'ng, o'z-o'zidan odamlar qullikdan ozod bo'ldilar. Natijada ularning ijtimoiy mavqei ko'tarildi va sobiq quldorlarning maqomi pastladi.

Ijtimoiy mobillikning ijtimoiy tuzilishiga ta'sir qiluvchi omillar mavjud [7], ular ijtimoiy tabaqalanish sistemasi, ijtimoiy uzluksizlik qoidalari, jamiyatning tabaqalanishidan iborat [8].

Jamiyat har doim ma'lum bir ijtimoiy maqom ierarxiyasiga muvofiq shakllanadi. Turli darajadagi ijtimoiy mavqega ega bo'lgan jamiyat a'zolari turli xil vakolatlar, obro'-e'tibor va boshqa ijtimoiy manbalardan foydalanadilar. Yashash sharoitidagi farqlar tufayli barcha darajadagi a'zolarining sevimli mashg'ulotlari va turmush tarzi bir-biriga doim mos kelavermaydi. Ushbu ijtimoiy tabaqalanish tizimi o'z navbatida jamiyat a'zolarining ijtimoiy mobilligiga ta'sir ko'rsatadi [9].

Agar ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi chegaralar qat'iy qo'yilgan bo'lsa hamda ijtimoiy tuzilma yopiq bo'lsa, jamiyat a'zolarining ijtimoiy mobilligi bir xil ijtimoiy ierarxiya bilan kifoyalanadi, masalan, qadimgi Xitoyda irsiy tizim va Hindistondagi nasl tizimi. Aksincha, agar jamiyat majburiy ierarxik chegaralarga ega bo'lmasa va ijtimoiy tuzilma nisbatan ochiq bo'lsa, unda zamonaviy sanoat jamiyatlarida bo'lganidek, jamiyatning ko'p sonli a'zolari turli xil ijtimoiy vaziyatlar o'rtasida mobilligini namoyon qiladi.

Ijtimoiy uzluksizlik prinsipi jamiyat a'zolari mavqeini belgilaydigan ijtimoiy me'yorlardir [10]. Jamiyatdagi har qanday bo'sh o'rin uning a'zosi tomonidan to'ldirilishi lozim. Bo'sh ish o'rinlarini to'ldirish muayyan talab va me'yorlarga amal qilib, u ustuvorligi jozibadorligi va o'z-o'zini ta'minlashi bilan ajralib turadi. Agar jamiyat ustuvor shartlarga ko'proq rioya qilsa, demak unda irsiy prinsip mavjud bo'ladi. Agar u o'zini o'zi ta'minlashga e'tibor bersa u holda mustaqil boshqarish printsipiga aylanadi. Albatta, irsiyat yoki mustaqil boshqarish tamoyilini batamom amalga oshiradigan jamiyatlar juda oz bo'lib, ikkala tamoyil ham nisbatan teng darajada faoliyat yuritadigan jamiyatlar mavjud. Jamiyat a'zolari uchun o'zini-o'zi rag'batlantirish prinsipi - ijtimoiy mobillik uchun teng imkoniyatlarni ochib berishi mumkin.

Jamiyatlarning tabaqalanishi va tashkilotlarning tabaqalanishi ham ijtimoiy mobillikka ta'sir o'tkazadi [11]. Bunga-ijtimoiy urbanizatsiya misol bo'la oladi. Albatta, bunda jamiyatni tabaqalanishi va tashkiliy tabaqalanishning ta'siri bu bilan chegaralanmaydi. Masalan, Xitoyning qirg'oqbo'yi hududlarida iqtisodiy rivojlanishning nisbatan yuqori darajasi tufayli bu hududlarga yaqin mamlakatlardan ko'plab migrantlar harakatini kuzatish mumkin. Bundan, nisbatan yomon yashash sharoitlari hamda nisbatan past ijtimoiy mavqega ega bo'lgan jamiyat a'zolarini yaxshi jamoalar va tashkilotlarga kirishini kuzatiladi.

Tabiatdan iqtisodiy, tabiiy hamda ijtimoiy omillarga qo'shimcha ravishda, muqobil omillar ham ijtimoiy mobillikka o'z ta'sirini o'tkazadi. Ulardan biri ta'lim tizimining tuzilishi va qadriyatlari alohida ahamiyatga egadir [12].

Ta'lim tizimini ta'siri jamiyatda ijtimoiy mobillikni rivojlanishi uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sotsiolog Vo Miller va boshqalar ijtimoiy mobillikni o'rganishmaqsadida hududiy tadqiqotlarini amalga oshirdilar va ta'limni rivojlanish darajasi jamiyat a'zolarining mobilligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini aniqladilar. Xozirgi sanoatlashgan jamiyatda uni a'zolarining ta'lim darajasi sezilarli darajada yaxshilandi va xodimlar soni sezilarli darajada oshdi [13].

Ijtimoiy mobillikdagi qadriyatlarning roli asosan jamiyat a'zolarini ehtiyojlari va qarashlarida aks etadi. Turli xil qadriyatlar jamiyat a'zolarini turli xil ijtimoiy maqsadlarga erishishga yo'naltiradi va jamiyat a'zolarining xatti-harakatlari va ish natijalarini baholashga yo'naltiradi [14].

Shunday qilib, ijtimoiy mobillikka ta'sir etuvchi asosiy omillar o'rganildi. Ushbu omillarning barchasini to'rt guruhga bo'lish mumkin:

- iqtisodiy;
- tabiiy;
- ijtimoiy va boshqalar, shu jumladan ta'lim va jamiyat qadriyatlari.

Yuqoridagi omillarning ta'siri jamiyat 'zolarining bir ijtimoiy sinfdan ikkinchisiga o'tishiga olib keladi, bu esa jamiyatning ijtimoiy mobilligining paydo bo'lishiga olib keladi [15].

Ijtimoiy mobillik sotsiologiyaning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, boshqa muhim tushuncha – ijtimoiy tabaqalanish bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy mobillikning mohiyati jamiyatdagi individual yoki shaxslar guruhining – bir ijtimoiy qatlamdan boshqasiga o'tishi bilan bog'liqdir. Ijtimoiy mobillik fenomeni o'tgan asrning 20-yillarida paydo bo'lgan, ammo u 50-60-yillarda sotsiologiya fanida alohida rivojlangan va mustaqillikka erishgan.

XULOSA

Ijtimoiy mobillik sotsiologiyaning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, boshqa bir xil darajada muhim tushuncha – ijtimoiy tabaqalanish bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy mobillikning mohiyati shundan iboratki, u jamiyatdagi individual shaxs yoki shaxslar guruhining – bir ijtimoiy qatlamdan boshqasiga o'tishidir. Ijtimoiy mobillik fenomeni o'tgan asrning 20-yillarida paydo bo'lgan, ammo u 50-60-yillarda sotsiologiya fanida alohida rivojlanish va mustaqillikka erishgan.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy mobillikning quyidagi asosiy turlari mavjud:

- individual va guruhlar;
- vertikal va gorizontaal;
- avlodlararo va irsiy;
- tarkibiy va tashkiliy.

Ijtimoiy mobillikning har bir turi o'ziga xos xususiyatlar va ularga ta'sir etuvchi omillar bilan tavsiflanadi.

Ijtimoiy mobillik omillari orasida iqtisodiy, tabiiy, ijtimoiy va boshqalarni, shu jumladan jamiyatning ta'limi va qadriyatlarini ta'kidlash mumkin. Ushbu omillarning ta'siri jamiyat a'zolarining bir ijtimoiy sinfdan ikkinchisiga o'tishiga olib keladi hamda jamiyatning ijtimoiy mobilligining paydo bo'lishiga asos bo'ladi.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Differentsiatsiya (frans. differentiation, lot. differentia — farqlanish, farq), ixtisoslashish – dastlab bir xil elementlardan iborat bo'lgan sistemaning sifat jihatidan farq qiladigan bir qancha qismlarga ajralib ketishi.
2. Faktor (lat. faktor “qilish, ishlab chiqarish”) - har qanday jarayonning sababi, manbasi, omili, harakatlantiruvchi kuchi, uning xarakterini yoki individual xususiyatlarini belgilaydi.
3. Bekmurodov M., Sodirjonov M. Human capital is made in the family. Economics, Education, 2020. <https://www.semanticscholar.org/author/Bekmurodov-Mansur-Bobomurodovich/1659034544>.
4. Bekmuradov M., Abdullayev A. International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. V No. 7, p. 2074.
5. Ван Фуцин. Обзор западных исследований социальной мобильности // Ланчжоуский академический журнал. 2008. №8. – С.203-205.
6. Ли Цзян. Исследование социальной мобильности нового поколения трудящихся-мигрантов // Селская экономика и технологии. 2018. №29 (14). – С. 184-186.
7. Социология. Автор: Шестак О.И., https://abc.vvsu.ru/books/u_sotsiology/page0009.asp.
8. Zokirjon Muminov. Ijtimoiy mobillik omilini tadqiq etishning metodologik jihatlari. Ижтимоий тадқиқотлар журналі. №1-maxsus son / 2024. 51-57b. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10800128>.

9. Хуан Цзянсин. Социальная мобильность: содержание, влияющие факторы и меры // Журнал Путянского университета. 2008. №15 (6). – С.25-27.
10. Снжан Лэй. О факторах, влияющих на социальную стратификацию и социальную мобильность // Экономика знаний. 2018. №10.
11. Madaminov В. O‘zbek xalqi milliy qahramonlarining vatanparvarligini ahloqiy mohiyatini o‘rganish //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 479-486.
12. Ваходир М. The place and role of family physical education in govermental politics of uzbekistan //Thematics Journal of Sociology. – 2020. – Т. 4. – №. 12.
13. Ли Снжичэн. О роли образования как фактора социальной мобильности в Китае // Социальные науки: полный текст. 2016. №11. – С. 298.
14. Снэн Лян. Анализ образования как фактора социальной мобильности // Вестник университета Внутренней Монголии (Серия образование). 2009. №22 (3). – С. 47-50.
15. Снжан Лэй. О факторах, влияющих на социальную стратификацию и социальную мобильность // Экономика знаний. 2018. №10.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

3-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
SPECIAL ISSUE-3

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000